

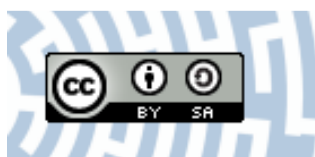

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the **University of Silesia in Katowice**

Title: Władze Królestwa Polskiego wobec paulinów polskich (1815-1864) :
zarys problematyki

Author: Jacek Antoni Szpak

Citation style: Szpak Jacek Antoni. (2017). Władze Królestwa Polskiego
wobec paulinów polskich (1815-1864) : zarys problematyki. „Wiek Stare
i Nowe” (T. 12, 2017, s. 108-127)

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na
kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu
tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Jacek Antoni Szpak
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Władze Królestwa Polskiego wobec paulinów polskich (1815—1864) Zarys problematyki

Tematem niniejszego artykułu jest stosunek państwa do zakonu paulinów na obszarze Królestwa Polskiego w latach 1815—1864. Należy podkreślić, że sytuacja polityczna w Królestwie Polskim w omawianym okresie ulegała znacznym zmianom. W latach 1815—1830 mamy bowiem do czynienia z autonomicznym państwem, które pozostawało pod kontrolą cara i zarazem króla Polski. W okresie powstania listopadowego (1830—1831) władze powstańcze prowadziły samodzielną politykę, a po jego upadku polityka carska wobec społeczeństwa Królestwa Polskiego ulegała zaostrzeniu. Co prawda po 1856 roku Aleksander II dokonał pewnego jej złagodzenia, ale po wybuchu powstania styczniowego nastąpiły ostre represje. Wszystkie te zmiany polityczne dotyczyły również Kościoła katolickiego i paulinów polskich¹.

Zakon paulinów powstał w XIII wieku na Węgrzech na podłożu eremickim. W 1215 roku biskup z Patach Bartłomiej zgromadził kilkunastu pustelników, tworząc wspólnotę zakonną. W 1250 roku kanonik z Esztergom, Euzebiusz, skupił wokół siebie inną grupę pustelników. Obie wspólnoty połączyły się, tworząc zakon o nazwie *Fratres S. Crucis de Eremo Ordinis s. Pauli Primi Eremitae*. W 1309 roku

---

¹ Wyczerpująco na temat polityki władz Królestwa Polskiego i Rosji wobec Kościoła katolickiego w latach 1815—1830 pisała A. BARAŃSKA: *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego (1815—1830)*. Lublin 2008. Inne opracowania dotyczące stosunków państwo — Kościół w Królestwie Polskim w latach 1815—1864: W. URBAN: *Dzieje Kościoła w zaborze rosyjskim. Królestwo Polskie i tereny włączone do Cesarstwa Rosyjskiego*. W: *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2. Cz. 1: 1764—1918. Red. B. KUMOR, Z. OBERTYŃSKI. Poznań—Warszawa 1974; IDEM: *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem (1815—1965)*. Rzym 1966; B. KUMOR: *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772—1918*. Kraków 1980; M. ŻYWCZYŃSKI: *Watykan wobec powstania listopadowego*. Kraków 1995.

Stolica Apostolska oficjalnie zatwierdziła nowy zakon². Podstawą funkcjonowania życia zakonnego był konwent, na czele którego stał przeor. Konwenty działały w ramach prowincji narodowych³.

Do Polski zakon został sprowadzony w 1382 roku przez księcia Władysława Opolczyka, który ufundował klasztor na Jasnej Górze, w dzisiejszej Częstochowie. W 1388 roku książę Władysław ufundował dwa kolejne klasztory: na Łąkach pod Głogówkiem (Górny Śląsk) oraz w Wieluniu. Paulini szybko zdobyli popularność w społeczeństwie polskim, co zaowocowało nowymi fundacjami. Kolejne klasztory powstały w: Wieruszowie (1406), Beszowej (1421), Brdowie (1436), Pińczowie (1436), Oporowie (1453), Wielgomłynach (1468), Krakowie na Skałce (1471), parafia św. Zygmunta w Starej Częstochowie (1474), konwent św. Barbary pod Jasną Górą, a dzisiaj w Częstochowie (1637—1642), w Konopnicy (1630), Łęczeszycach (1639), Warszawie (1658), Topolnie (1683), we Włodawie (1698), w Leśniowie (1706), Norzyńsku (1716), Horoszkach (1717), Jazłowcu (1717), Wilnie (1717), Krzeszowie (1723), Leśnej na Podlasiu (1726), Starej Wsi (1728), Niżniowie (1740) oraz we Lwowie (1750)⁴.

Do 1784 roku działała polska prowincja, która podlegała władzom generalnym zakonu z siedzibą na terytorium Królestwa Węgier. Jednak w 1779 roku król Stanisław August wbrew stanowisku paulinów polskich rozpoczął akcję zmierzającą do uniezależnienia polskiej prowincji⁵. Ostatecznie zabiegi królewskie przyniosły efekt w postaci papieskiego brewe *Apostolicae Sedis auctoritatis* wydanego 3 grudnia 1784 roku. Na jego mocy paulini polscy utworzyli nowe zgromadzenie pod nazwą *Congregatio Polona Fratrum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*. Odtąd na czele zakonu stał wizytator generalny (generał) podlegający jedynie papieżowi⁶.

² B. DEGÓRSKI: *Powstanie zakonu paulinów w świetle „Paulina eremus” o. Bartłomieja Bolesławskiego*. „Studia Claromontana” 1982, t. 3, s. 272—281; J. ZBUDNIEWEK: *Paulini wczoraj i dzisiaj*. „Studia Claromontana” 2007, t. 25, s. 7—8; E. KISBÁN: *Historia Zakonu Paulinów macierzystej prowincji węgierskiej*. T. 1. Jasna Góra 2009, s. 123—133.

³ E. KISBÁN: *Historia węgierskiego zakonu paulinów*. T. 2. Jasna Góra 2009, s. 317—319; S. SZAFRANIEC: *Konwent paulinów jasnogórskich 1382—1864*. Rzym 1966, s. 6—12.

⁴ J. ZBUDNIEWEK: *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*. „Nasza Przeszłość” 1969, 31, s. 190—227; IDEM: *Paulini wczoraj i dzisiaj...*, s. 33—35, 103—121; J. WIEŚIÓŁOWSKI: *Fundacje paulińskie XIV i XV wieku na tle ruchu fundacyjnego klasztorów w Polsce*. „Studia Claromontana” 1985, t. 6, s. 145—159; L. WOJCIECHOWSKI: *Najstarsze klasztory paulinów w Polsce. Fundacje — uposażenie — rozwój do około 1430 roku*. „Studia Claromontana” 1991, t. 11, s. 40—41, 101—182; M. BENDER: *Roczniki paulińskie*. Ks. 2. W: *Roczniki zakonu św. Pawła Pierwszego Pustelnika*. T. 1. Oprac. L. CHAŁUPKA. Częstochowa—Jasna Góra 2008, s. 403, 405.

⁵ W. KĘDER: *Jasna Góra wobec przemian politycznych w Rzeczypospolitej w latach 1661—1813*. „Studia Claromontana” 1993, t. 13, s. 175—177.

⁶ M. STRESKA: *Roczniki paulińskie*. Ks. 3. W: *Roczniki zakonu św. Pawła Pierwszego Pustelnika*. T. 1..., s. 629—635; P.P. GACH: *Paulini na ziemiach polskich w latach 1773—1914*. (Zarys przemian). „Studia Claromontana” 1987, t. 7, s. 293; W. KĘDER: *Jasna Góra wobec...*, s. 175.

Rozbiory z lat 1772, 1793 i 1795 zlikwidowały państwo polsko-litewskie. Każdy z zaborców prowadził własną politykę wobec Kościoła katolickiego i zakonów, a głównym jej celem było podporządkowanie Kościoła państwu. W wyniku polityki austriackiej i pruskiej skasowano klasztory w Niżniowie, Starej Wsi, we Lwowie i w Jazłowcu (Galicja) oraz w Mochowie k. Głogówka (Śląsk) i Topolnie (Pomorze)⁷. Odtąd w zaborze pruskim nie funkcjonowały już klasztory paulińskie. Natomiast w zaborze austriackim po trzecim rozbiornie na nowo uzyskanych terytoriach działało pięć klasztorów paulińskich. Władze austriackie w 1797 roku utworzyły dla nich odrębną prowincję zachodnio-galicyską. W jej skład wchodziły klasztory w Beszowej, Leśnej na Podlasiu, Włodawie i Krakowie na Skałce. Siedzibą prowincjała, o. Jacka Wyszyńskiego, był klasztor we Włodawie. Po zwycięstwie Napoleona I w wojnie z Austrią w 1809 roku obszary tzw. Nowej Galicji włączono w skład Księstwa Warszawskiego⁸.

Po zajęciu Księstwa Warszawskiego przez wojska rosyjskie w 1813 roku Aleksander I utworzył Radę Najwyższą Tymczasową, która pełniła funkcję władzy centralnej. Po abdykacji Napoleona I w 1814 roku car zażądał dla siebie Księstwa Warszawskiego i zapowiedział utworzenie państwa polskiego pod swoim berłem⁹. Ostatecznie na mocy postanowienia kongresu wiedeńskiego powstało Królestwo Polskie połączone unią personalną z Rosją¹⁰. Na jego obszarze funkcjonowało szesnaście klasztorów paulińskich: na Jasnej Górze w Częstochowie, parafia św. Zygmunta w Częstochowie, konwent św. Barbary w Częstochowie, w Leśniowie, Wielgomłynach, Konopnicy, Beszowej, Brdowie, Oporowie, Wieluniu, Warszawie, Wieruszowie, Leśnej na Podlasiu, Łęczeszycach, Pińczowie i Włodawie. Natomiast w Wolnym Mieście Krakowie funkcjonował jeden klasztor — na Skałce. W momencie włączenia Wolnego Miasta Krakowa do Austrii klasztor znalazł się na terytorium Cesarstwa Austrii¹¹.

Konstytucja Królestwa Polskiego nadana przez Aleksandra I w dniu 27 listopada 1815 roku gwarantowała religii katolickiej opiekę rządu. Miała się ona przejawiać

⁷ M. STRESKA: *Roczniki paulińskie*. Ks. 3..., s. 610—612, 627; P.P. GACH: *Paulini na ziemiach polskich...*, s. 293, 298; E.M. ZIÓŁEK: *Między tronem a ołtarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim*. Lublin 2012, s. 20—21, 30—32, 35—37; J. WYSOCKI: *Kościół katolicki pod zaborem pruskim*. W: *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2: 1764—1945. Cz. 1: 1764—1918. Red. B. KUMOR, Z. OBERTYŃSKI. Poznań—Warszawa 1974, s. 153—154.

⁸ Archiwum Zakonu Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie (dalej: AJG), sygn. 528, k. 1—66; D. CICHOR: *Dzieje kościoła i klasztoru paulinów w Leśnej we Włodawie 1694—1864*. „Studia Claromontana” 1993, t. 13, s. 398; J. ZBUDNIEWEK: *Paulini wczoraj i dzisiaj...*, s. 194.

⁹ A. BARAŃSKA: *Między Warszawą, Petersburgiem...*, s. 201—205.

¹⁰ *Akt końcowy kongresu wiedeńskiego z 9 V 1815 r.* Artykuły I—VIII. W: *Wiek XIX w źródłach*. Oprac. M. SOBAŃSKA-BONDARUK, S.B. LENARD. Warszawa 1998, s. 73—74.

¹¹ P.P. GACH: *Paulini na ziemiach polskich...*, s. 292—293 (mapa); J. ZBUDNIEWEK: *Paulini wczoraj i dzisiaj...*, s. 193—274.

w uznaniu dotychczasowej własności duchowieństwa oraz powiększeniu jej do rozmiarów wynikających z potrzeb¹². Na mocy konstytucji organem zajmującym się kwestiami kościelnymi była Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (KRWRiOP). Kontakty między duchownymi a władzą lokalną miały się odbywać za pośrednictwem biskupów diecezjalnych¹³.

Stolica Apostolska bullą *Militantis Ecclesiae regimini* z 12 marca 1818 roku ustanowiła w Warszawie arcybiskupstwo, a arcybiskupi warszawscy nosili tytuł prymasa Królestwa Polskiego¹⁴. Na mocy bulli *Ex imposita nobis* z 1818 roku w skład metropolii warszawskiej wchodziły diecezje: krakowska, lubelska, płocka, sandomierska, kujawska, janowska (podlaska) i wigierska (sejneńska). Granice diecezji pokrywały się z granicami województw, z wyjątkiem diecezji krakowskiej, której terytorium częściowo znajdowało się na obszarze Wolnego Miasta Krakowa. Bulla przekazywała również jednorazowo arcybiskupowi warszawskiemu Franciszkowi Skarbek Malczewskiemu uprawnienia do przeprowadzenia reorganizacji Kościoła w Królestwie Polskim¹⁵.

Jednym z najważniejszych problemów w organizacji Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim stała się kwestia zakonów. 11 lutego 1817 roku namiestnik Królestwa Polskiego wydał postanowienie ograniczające nabór do nowicjatów. Biskupi mieli wyznaczyć trzech członków komisji egzaminacyjnej dla kandydatów do zakonu. Kandydat musiał przedstawić świadectwo ukończenia szkoły publicznej oraz świadectwo moralności wystawione przez miejscowego urzędnika. Ponadto nie mógł być rekrutem w służbie czynnej ani pozostawać w pierwszej rezerwie. Należało ustalić, jakimi motywami kierował się kandydat i czy spełniał wszystkie kryteria. Komisja spisywała jego życiorys i sporządzała protokół. Wraz z oświadczeniem kandydata o dobrowolności decyzji oraz z opinią biskupa dokumenty były przesyłane do KRWRiOP. Wstąpienie do nowicjatu było możliwe dopiero po uzyskaniu jej zgody. Do nowicjatu można było przyjmować kandydatów po ukończeniu dwudziestego czwartego roku życia. Wymóg ten nie obowiązywał w wypadku wstąpienia do seminarium diecezjalnego oraz do zgromadzeń misjonarzy, komunistów, filipinów i Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia. Osoby, które w momencie wydania instrukcji przebywały w nowicjacie, profesję zakonną mogły złożyć dopiero po ukończeniu trzydziestego roku życia. Po odbyciu jednorocznego nowicjatu kandydat składał uroczystą profesję zakonną, ale przed jej złożeniem nowicjusz mógł opuścić zakon. Ostatecznie sprawy zakonów unormował dekret

¹² H. IZDEBSKI: *Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego z 1815 roku*. W: *Konstytucje Polski*. T. 1. Red. M. KALLAS. Warszawa 1990, s. 203.

¹³ A. BARAŃSKA: *Między Warszawą, Petersburgiem...*, s. 261.

¹⁴ W. GLIŃSKI: *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wobec wspólnot religijnych w Królestwie Polskim 1815—1820*. Warszawa 2002, s. 60.

¹⁵ Ibidem, s. 62—63; A. BARAŃSKA: *Między Warszawą, Petersburgiem...*, s. 440—441.

Aleksandra I z 18 marca 1817 roku, w którym car potwierdził zarządzenia namiestnika¹⁶.

Na tle przepisów dotyczących przyjęć do nowicjatu w 1818 roku doszło do sporu między władzami zakonu paulinów a konsystorzem krakowskim. Przyjęto bowiem do nowicjatu na Jasnej Górze Jana Boroszaka i Emilianę Stuarda. Konsystorz krakowski zakwestionował jednak procedurę przyjęcia¹⁷. Trzeba przypomnieć, że diecezja krakowska obejmowała obszar Wolnego Miasta Krakowa oraz część terytorium wchodzącego w skład Królestwa Polskiego. Z tego tytułu Kościół katolicki w Wolnym Mieście Krakowie podlegał przepisom obowiązującym w Królestwie Polskim¹⁸.

Paulini przyjmując do nowicjatu J. Boroszaka i E. Stuarda, nie przestrzegali obowiązujących od 1817 roku przepisów. Prowincjał tłumaczył się, że J. Boroszak uzyskał zgodę na wstąpienie do zakonu w Krakowie, o czym poinformował przeora skałeczny, a E. Stuart został przyjęty za zgodą wizytatora generalnego Hilariona Szufranowicza. Konsystorz jednak zażądał, aby przestrzegano przepisów wprowadzonych przez władze Królestwa Polskiego. W piśmie z 7 sierpnia 1818 roku stwierdzono, że J. Boroszak powinien zostać usunięty z zakonu, a E. Stuart dopełnić obowiązujących procedur. Zakon musiał podporządkować się tej decyzji¹⁹.

Zakonnicy przed przystąpieniem do święceń prezbiteratu musieli zdać egzamin przed specjalnymi komisjami utworzonymi na żądanie KRWRiOP przez biskupów diecezjalnych. Egzamin obejmował dziedziny wykładane w seminariach diecezjalnych. Ponadto komisje przesyłały protokoły z egzaminu oraz życiorysy zakonników do KRWRiOP. Episkopat jednak bojkotował te przepisy²⁰.

Na mocy dekretu z 18 marca 1817 roku biskupi zostali zobowiązani do przesyłania KRWRiOP wykazów zmian personalnych dokonywanych w klasztorach oraz informacji o odbyciu kapituły wyborczej przez zakon²¹. Paulini przestrzegali tych przepisów i za pośrednictwem biskupów diecezjalnych oraz konsystorza składali KRWRiOP sprawozdania z egzaminów organizowanych dla kandydatów do zakonu. Wysyłano również do konsystorza biskupiego spisy nowicjuszy, a władze

¹⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego (dalej: CWWKP), sygn. 174, s. 5–14, 66–67; AJG, sygn. 2260, s. 87–89; W. GLIŃSKI: *Komisja Rządowa Wyznań...*, s. 86–88.

¹⁷ AJG, sygn. 2260, s. 75, 79–80.

¹⁸ A. BARAŃSKA: *Między Warszawą, Petersburgiem...*, s. 409, 440–441; W. GLIŃSKI: *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego...*, s. 62–63; M. BANASZAK: *Historia Kościoła katolickiego. Cz. 3: Czasy nowożytne 1758–1914*. Warszawa 1991, s. 67; B. KUMOR: *Historia Kościoła. T. 7: Czasy najnowsze 1815–1914*. Lublin 2001, s. 137–138.

¹⁹ AJG, sygn. 2260, s. 75, 79–80.

²⁰ W. GLIŃSKI: *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego...*, s. 89.

²¹ AGAD, CWWKP, sygn. 174, s. 5–14; AJG, sygn. 1550, s. 83; B. KUMOR: *Ustrój i organizacja Kościoła...*, s. 687–688; W. URBAN: *Dzieje Kościoła w zaborze...*, s. 418–419; IDEM: *Ostatni etap dziejów Kościoła...*, s. 135, 253–254.

diecezji przekazywały je władzom rządowym. Lista ta była podstawą do zwolnienia ze służby wojskowej²².

Paulini na obszarze Królestwa Polskiego pełnili również posługę duszpasterską w parafiach. Status parafii miały kościoły paulińskie w Beszowej, Brdowie, Częstochowie (parafia św. Zygmunta), Konopnicy, Leśnej na Podlasiu, Leśniowie-Żarkach, Łęczeszycach, Oporowie, Pińczowie, Wielgomłynach, Wieruszowie i Włodawie²³. Paulini wybierali przeorów jako kandydatów do objęcia zarządu w parafii na kapitułach wyborczych. W określonym terminie składali oni egzamin przed specjalnie powołaną komisją diecezjalną, która mogła zarekomendować daną osobę do objęcia urzędu proboszcza. Następnie biskup przedstawiał kandydata KRWRiOP, która musiała go zatwierdzić na stanowisku proboszcza. Wówczas biskup przekazywał przyszłemu proboszczowi aplikację kościelną, która uprawniała go do ostatecznego objęcia stanowiska²⁴.

W okresie Królestwa Polskiego duchowni, podobnie jak w Księstwie Warszawskim, pełnili funkcję urzędnika stanu cywilnego. Przy zmianach na stanowisku proboszcza należało złożyć informację na piśmie do odpowiedniego sądu pokoju. Ten z kolei zwalniał dotychczasowego proboszcza ze stanowiska i wystawiał upoważnienie dla jego następcy. Nowy proboszcz przejmował swoje obowiązki w obecności przedstawiciela sądu pokoju, który spisywał stosowny protokół i przekazywał mu księgi stanu cywilnego²⁵.

Wszystkie majątki i fundusze kościelne należące do instytucji kościelnych podlegały opiece władz państwowych. Dobra ziemskie mogły być dzierżawione tylko na okres trzech lat i to za zgodą KRWRiOP. Na mocy dekretu z 1817 roku wszystkie majątki i fundusze kościelne musiały być zinwentaryzowane w ciągu pół roku. Czynności tej dokonywali: delegat biskupa diecezjalnego oraz przedstawiciel KRWRiOP²⁶.

Latem 1817 roku KRWRiOP opracowała memoriał o stanie Kościoła w Królestwie Polskim. Szczególnie krytycznie odniesiono się w nim do zakonów. Twierdzono, że nie przestrzega się dyscypliny zakonnej, zmniejszyła się liczba zakonników w poszczególnych klasztorach, a niektóre z nich nie miały odpowiedniego uposażenia. W tej sytuacji postulowano kasatę części klasztorów i przekazanie ich

---

²² AJG, sygn. 2260, s. 91—92, 127—129, 131—137, 139, 205—259; W. GLIŃSKI: *Komisja Rządowa Wyznań...*, s. 88.

²³ J. ZBUDNIEWEK: *Paulini wczoraj i dzisiaj...*, s. 193—194, 196—199, 214—216, 224—225, 231—233, 235—237, 244—249, 261—266, 268—270, 272—274.

²⁴ D. OLSZEWSKI: *Przemiany społeczno-religijne w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*. Lublin 1984, s. 77, 95; Archiwum Archidiecezjalne w Częstochowie (dalej: AACz.), Księgi Konsytorskie (dalej: KK), sygn. II/67 (sygn. stara), s. 67, 781, 785; AACz., KK, sygn. II/68 (sygn. stara), s. 442, 501, 515, 525—526, 531, 543, 579; AJG, sygn. 1626, s. 331, 335.

²⁵ AJG, sygn. 1550, s. 25, 27, 29.

²⁶ AGAD, CWWKP, sygn. 174, s. 12—14; B. KUMOR: *Ustrój i organizacja Kościoła...*, s. 686.

majątków na potrzeby seminariów diecezjalnych, niektórych katedr, dla nowej kapituły wigierskiej i dla diecezji podlaskiej. Ponadto KRWRiOP miałyby prawo przenosić zakonników do poszczególnych klasztorów, tak aby w konwencie przebywało dwunastu zakonników. KRWRiOP proponowała również likwidację opactw komendatoryjnych, niektórych prebend oraz przekształcenie kolegiat w parafie. „Reformę” zakonną miał przeprowadzić za zgodą Stolicy Apostolskiej jeden z biskupów. Miała ona polegać na połączeniu klasztorów, ustaleniu limitu zakonników w poszczególnych klasztorach w zależności od uposażenia, zmuszenie zakonów do pracy duszpasterskiej i oświatowo-wychowawczej. Wreszcie Komisja postulowała, aby Stolica Apostolska przekazała biskupom diecezjalnym uprawnienia, jakie posiadali wcześniej generałowie zakonów. W ten sposób KRWRiOP dążyła do zwiększenia wpływu państwa na zakony²⁷.

Negatywny stosunek Komisji do zakonów wynikał z ducha epoki oświecenia. Według idei utilitaryzmu każda działalność miała być przydatna dla społeczeństwa. Brak owej przydatności deprecjonował instytucję, dlatego też brakowało zrozumienia dla zakonów kontemplacyjnych. Zakony były tolerowane tylko wówczas, gdy prowadziły działalność charytatywną, edukacyjną lub duszpasterską. Ponadto uważano, że jurysdykcję nad zakonami powinni sprawować biskupi diecezjalni. Opinie takie były popularne nawet w Kurii Rzymskiej oraz wśród hierarchów polskich, wystarczy wspomnieć arcybiskupa F. Malczewskiego²⁸.

Pierwszym efektem niechętej postawy urzędników świeckich oraz hierarchii kościelnej wobec zakonu paulinów była kasata klasztoru w Wieluniu. 17 sierpnia 1818 roku komisarz obwodu wieluńskiego zażądał, aby paulini opuścili klasztor wieluński i przekazali go bernardynkom. Początkowo prowincjał o. Eugeniusz Lachowski zignorował te żądania. Wówczas KRWRiOP pismem z dnia 3 października 1818 roku nakazała paulinom opuszczenie klasztoru. Na prośbę władz państwowych żądanie to poparł także konsystorz krakowski. W tej sytuacji paulini opuścili klasztor wieluński²⁹.

Kolejne straty ponieśli paulini w 1819 roku. Wówczas to na podstawie bulli *Ex imposita nobis* wydanej przez Piusa VII (30 marca 1819) przeprowadzono kasatę określonej liczby klasztorów, opactw i kolegiat. Kasatę miał nadzorować wyłącznie arcybiskup warszawski F. Malczewski, a wszelkie działania osób nieposiadających delegacji arcybiskupa były niezgodne z prawem. F. Malczewski mógł skasować tyle klasztorów i beneficjów prostych, ile było potrzeba, aby uposażyć biskupstwo podlaskie i wesprzeć ekonomicznie istniejące biskupstwa. Arcybiskup miał jednak zapewnić ciągłość posługi w kościołach znajdujących się przy kasowanych klasz-

²⁷ W. GLIŃSKI: *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego...*, s. 55–59, 65.

²⁸ Ibidem, s. 84–85.

²⁹ R. ZMUDA: *Kasata klasztorów paulińskich na terenie Królestwa Polskiego w 1819 roku*. „Studia Claromontana” 2007, t. 25, s. 420–422.

torach. Kasata miała nastąpić po zbadaniu sytuacji ekonomicznej poszczególnych klasztorów i wysłuchaniu zainteresowanych stron. KRWRiOP z jednej strony starała się przejąć inicjatywę, ale z drugiej — chciała zrzucić wszelką odpowiedzialność na głównego realizatora bulli. Początkowo jednak F. Malczewski kierował osobiście akcją kasacyjną³⁰.

Arcybiskup warszawski przewidywał, że skasowanych zostanie szesnaście klasztorów, a część z nich miała być połączona z innymi klasztorami. Fundusze ze skasowanych lub zreorganizowanych klasztorów były obciążone sumą 500 tys. złp, które należały się zakonnikom i zakonnicom z reorganizowanych placówek. Stąd arcybiskup zaproponował, aby Aleksander I przekazał dotację na reorganizację Kościoła w Królestwie Polskim. KRWRiOP odrzuciła jednak ten projekt. Na początku marca 1819 roku arcybiskup F. Malczewski zachorował i nie był w stanie kierować dalszymi pracami. Tę sytuację wykorzystał Stanisław Kostka Potocki, minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego, który wbrew przepisom bulli uzyskał zgodę namiestnika na utworzenie Deputacji do Spraw Zniesionych Instytutów Duchownych. Zasiadali w niej arcybiskup warszawski F. Malczewski, biskup płocki Adam Prażmowski, minister przychodów i skarbu Jan Węgleński, referendarz Rady Stanu Jan Żochowski i Wawrzyniec Surowiecki. F. Malczewski jednak nie brał udziału w obradach z powodu złego stanu zdrowia. Poza tym S.K. Potocki złamał postanowienia bulli, zlecając opracowanie nowego projektu kasaty biskupowi Szczepanowi Hołowczycowi, który nie posiadał żadnych uprawnień w tym względzie. Deputacja miała zarządzać dobrami suprymowanych klasztorów, opracować zasady utrzymania zakonnic i zakonników ze skasowanych placówek, zadbać o zaangażowanie w pracę edukacyjną, charytatywną i duszpasterską klasztorów nieskasowanych. Na mocy dekretu kasacyjnego z 1819 roku zlikwidowano opactwa i klasztory: benedyktynów w Sieciechowie i na Świętym Krzyżu, cystersów w Jędrzejowie, Łądzie, Koprzywnicy, Sulejowie i Wąchocku, premonastrensów w Hebdowie i Witowie, bożogrobców w Miechowie, kanoników regularnych laterańskich w Czerwińsku, Lubrańcu, Mstowie i Warszawie, paulinów w Warszawie, Beszowej, Oporowie, Łęczeszycach, Pińczowie i Wielgomłynach, kamedułów w Szańcu, Rytwianach i Bieniszewie, norbertanek w Busku i Imbramowicach, karmelitanek i brygidek w Lublinie. Połowę uposażenia zabrano klasztorom: benedyktynek w Sandomierzu, norbertanek w Płocku i wizytek w Lublinie. Poza tym w klasztorach o zmniejszonym uposażeniu ograniczono liczebność konwentów do piętnastu zakonnic. Dekret wspominał również o kasacie tych klasztorów, które były zniszczone i opuszczone lub nie miały z czego się utrzymać. Nie wymieniono ich jednak, co dawało możliwość swobodnej interpretacji tego zapisu przez władze państwowe. Ponadto dekret kasował trzynaście kolegiat oraz niektóre kolegia mansjonariuszy, psalterzystów

³⁰ P.P. GACH: *Paulini na ziemiach polskich...*, s. 300—301; W. GLIŃSKI: *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego...*, s. 62—63, 89—90.

i beneficja proste. Nie wiadomo, czy 17 kwietnia 1819 roku podpisując akt supresyjny, arcybiskup F. Malczewski znał jego treść. Wydaje się, że uległ on naciskom biskupa S. Hołowczyca i kanonika, oficjała generalnego archidiecezji warszawskiej księdza Antoniego Fijałkowskiego oraz księdza Antoniego Kotowskiego. Arcybiskup F. Malczewski bowiem z powodu złego stanu zdrowia nie był w stanie zapoznać się z przygotowanym dokumentem i uwierzył swoim współpracownikom oraz S.K. Potockiemu, że jest on zgodny z postanowieniami bulli *Ex imposita nobis*³¹.

Jednak dekret kasacyjny nie był zgodny z bullą papieską. Pius VII w brewe *Compertum est* z 16 lutego 1820 roku zgłosił poważne zastrzeżenia³². Ponadto na sejmie 1820 roku podjęto również dyskusję nad niezgodnością edyktu kasacyjnego z bullą papieską. Jednak nie dokonano żadnych zmian w dokumencie³³.

W wyniku kasaty przeprowadzonej w 1819 roku paulini utracili 50% swoich placówek³⁴. Duże straty zakonu były też spowodowane niechęcią doń biskupa S. Hołowczyca, który starał się uzyskać parafię w Beszowej, w której posługę sprawowali paulini. Ostatecznie zyskał on dobra ziemskie, ale w parafii do 1819 roku pozostali paulini. W wyniku kasaty zakon paulinów utracił klasztory w Beszowej, Brdowie, Łęczeszycach, Oporowie, Pińczowie, Wielgomłynach i Warszawie. Zakonnicy z tych placówek osiedlili się na Jasnej Górze w Częstochowie. Ciekawe jest to, że w dekrete kasacyjnym nie wymieniono klasztoru w Brdowie, mimo że został skasowany³⁵.

Klasztor w Beszowej leżał na obszarze województwa krakowskiego i obwodu stopnickiego. Komisarzem, który miał przeprowadzić kasatę z ramienia Komisji Wojewódzkiej, został Jan Stojanowski. Natomiast przedstawicielem władzy diecezjalnej był dziekan, ks. Wojciech Portuński. Klasztor został zlikwidowany 15 czerwca 1819 roku. W momencie kasaty przebywało w nim czterech zakonników. Klasztor w Brdowie leżał w obwodzie kujawskim województwa mazowieckiego. Zlikwidowano go 24 czerwca 1819 roku. Jednak już 25 czerwca parafianie wystosowali do władz prośbę, aby paulin, o. Andrzej Czechowicz, pozostał w parafii. Prośbę poparł starosta Kazimierz Sokołowski, podkreślając zasługi A. Czechowicza, który w latach 1809—1819 odbudował klasztor i kościół oraz zlikwidował długi. Ostatecznie A. Czechowicz pozostał w Brdowie do swej śmierci w 1827 roku. W momencie kasaty w klasztorze pracowało dwóch zakonników. Paulini wrócili do Brdowa w 1860 roku, kiedy to biskup włocławski Michał Marszewski wyraził zgodę na ponowne przejście

³¹ A. BARAŃSKA: *Między Warszawą, Petersburgiem...*, s. 443—450; W. GLIŃSKI: *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego...*, s. 90—93; R. ZMUDA: *Kasata klasztorów paulińskich...*, s. 373—375; P.P. GACH: *Paulini na ziemiach polskich...*, s. 301.

³² A. BARAŃSKA: *Między Warszawą, Petersburgiem...*, s. 684—687; W. GLIŃSKI: *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego...*, s. 93—94.

³³ R. ZMUDA: *Kasata klasztorów paulińskich...*, s. 377—379.

³⁴ A. BARAŃSKA: *Między Warszawą, Petersburgiem...*, s. 451.

³⁵ J. ZBUDNIEWEK: *Paulini wczoraj i dzisiaj...*, s. 126—127; R. ZMUDA: *Kasata klasztorów paulińskich...*, s. 375—377.

parafii przez zakon. Klasztor oporowski leżący w obwodzie gostyńskim województwa mazowieckiego został skasowany 15 czerwca 1819 roku, przebywało w nim wówczas trzech paulinów. Klasztor w Pińczowie — również z trzema zakonnikami — zlikwidowano 8 czerwca 1819 roku. Komisarzami do spraw kasaty klasztoru w Warszawie byli Maurycy Borzęcki, intendent dóbr rządowych, oraz kanonik warszawski, ks. Maciej Węgierski. Przejęli oni klasztor pauliński 7 lipca 1819 roku. W momencie likwidacji konwent liczył sześciu kapłanów i czterech kleryków. Klasztor w Wielgomłynach leżał w obwodzie piotrkowskim województwa kaliskiego. Jego kasatę w dniu 25 czerwca 1819 roku przeprowadzili W. Dziecielski i ks. Józef Łukaszewicz, w tym czasie pracowało tam czterech paulinów³⁶. Jednak dzięki staraniom wizytatora generalnego, o. Jana Gólkowskiego, klasztor w Wielgomłynach zwrócono paulinom w 1824 roku. W wyniku kasaty paulini stracili budynki klasztorne, kościoły, dobra ziemskie oraz wszystkie ruchomości. Szczególnie dotkliwą stratą dla zakonu była utrata bibliotek klasztornych. W wyniku akcji kasacyjnej zakon utracił 3700 dzieł ze zlikwidowanych domów³⁷.

Po kasacie paulini nadal spotykali się z niechęcią urzędników administracji państwowej. W 1823 roku KRWRiOP mianowała sufragana łowickiego Daniela Ostrowskiego przełożonym klasztoru, co właściwie likwidowało egzempcję zakonu. Jednak D. Ostrowski nie rozpoczął swojej działalności, ponieważ nie dopuścił do tego biskup kaliski Andrzej Wołłowicz. Co prawda progenerał J. Gólkowski starał się zrealizować przywileje papieskie i chciał używać w obrębie sanktuarium tytułu i insygniów infulata, jednak KRWRiOP nie zgodziła się na takie rozwiązanie. Do pogłębiania problemów wewnętrznych zakonu przyczyniała się również ingerencja władz diecezjalnych. Starano się wyrwać wielu paulinów z szeregów zakonnych i przekazać im stanowiska diecezjalne. Liczne skargi i protesty władz zakonu nie zawsze przynosiły poprawę sytuacji. Paulini z upoważnienia biskupów kaliskokujawskich podlegali nadzorowi konsystorza piotrkowskiego, który ingerował w wewnętrzne sprawy przede wszystkim konwentu jasnogórskiego. Wszystkie te działania przyczyniały się do pogłębiania niechęci i braku zaufania paulinów do władzy diecezjalnej³⁸.

Wśród osób niechętnych paulinom należy wymienić: S.K. Potockiego, biskupa A. Prażmowskiego czy arcybiskupa S. Hołowczyca. Sytuacja zmieniła się częściowo, kiedy szefem KRWRiOP został Stefan Grabowski³⁹. Dlatego też w 1821 roku paulini rozpoczęli starania o zwrot klasztoru w Warszawie. W piśmie z 4 października 1821 roku prowincjał, o. Rajmund Chyliński, prosił biskupa warszawskiego i KRWRiOP

³⁶ R. ZMUDA: *Kasata klasztorów paulińskich...*, s. 383—391, 396—416.

³⁷ P.P. GACH: *Paulini na ziemiach polskich...*, s. 302—303.

³⁸ J. ZBUDNIEWEK: *Jasna Góra w okresie niewoli narodowej*. W: *Częstochowa. Dzieje miasta*. T. 2. [Red. R. KOŁODZIEJCZYK]. Częstochowa 2005, s. 53—55.

³⁹ J. ZBUDNIEWEK: *Jasna Góra w czasie powstań narodowych — listopadowego i styczniowego*. W: *Jasnogórskie świętowanie Eucharystii*. Kraków—Skalka 1987, s. 63.

o możliwość powrotu paulinów do Warszawy. Swoją prośbę uzasadniał tym, że zakon nie miał pomieszczeń dla kleryków studiujących na Uniwersytecie Warszawskim, a służba Boża ucierpiała po odejściu zakonników. Paulini prosili także o fundusz na utrzymanie czterech kapłanów i czterech kleryków. Wysłano również list do ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego S. Grabowskiego. Ten odesłał paulinów do namiestnika, ks. J. Zajączka, dając jednak nadzieję na przejęcie klasztoru przez zakon. W tej sytuacji w 1827 roku zakon ponownie zwrócił się do KRWRiOP z prośbą o zgodę na przejęcie chociaż części budynków klasztoru popaulińskiego. Miały one służyć przełożonym zakonowi, którzy przybywali do Warszawy. Jednak zakon nie odzyskał klasztoru, mimo wielkiego zaangażowania sił i środków finansowych (opłacenie adwokatów)⁴⁰.

Po wybuchu powstania listopadowego władze powstańcze próbowały początkowo wciągnąć duchowieństwo do współpracy. Nie miały jednak jasno określonej polityki wobec Kościoła. Władze zalecały głoszenie kazań patriotycznych, organizowanie modlitw i nabożeństw za pomyślność powstania czy zbieranie ofiar finansowych⁴¹.

Paulini ostrożnie poparli powstanie listopadowe. Obawiali się bowiem kolejnych kasat⁴². Jednak władze zakonu odpowiedziały przychylnie na apel rządu powstańczego i Episkopatu w sprawie składek duchowieństwa na potrzeby armii. 18 maja 1831 roku do mennicy warszawskiej paulini przekazali 5 funtów złota i 226 funtów srebra. Ponadto w kaplicy na Jasnej Górze odprawiano uroczyste nabożeństwa i msze w intencji Ojczyzny. Do wojska powstańczego jako kapelani zgłosili się dwaj ojcowie: Anastazy Józef Raacz i Tyrowski, oraz kleryk Karol Knóll. Wiosną 1831 roku z kapeli jasnogórskiej do wojska na ochotnika zgłosiło się kilka osób, które grały w orkiestrze 13. pułku piechoty. Kiedy w województwie kaliskim zorganizowano ochotniczy pułk kawalerii, z dóbr jasnogórskich i skałecznych (Kraków) wysłano do niego dwóch żołnierzy w pełnym oporządzeniu. Do pułku jazdy organizowanego w Kielcach wysłano z Borzymowa kolejnego jeźdźcę w pełnym oporządzeniu wraz z koniem. Wyposażenie tego żołnierza kosztowało 400 złp. Klasztor jasnogórski ufundował 3 rzędy końskie, każdy po 180 złp (razem 540 złp). Być może dodatkowo wysłano do pułku jazdy kaliskiej kolejnych trzech żołnierzy. Klasztor jasnogórski finansował część wyposażenia pułku jazdy 50-dymowej organizowanego w Kaliskiem. Wiosną 1831 roku paulini jasnogórscy wypłacili ok. 1200 złp na wyposażenie dwóch jeźdźców, w kwietniu tegoż roku dostarczyli dwa ciężkie konie dla artylerii i furgon amunicyjny. Wojsku dostarczono również ok. 150 wołów, za kwotę 3337 złp. Magazyny wojskowe w Wieluniu i Kaliszu zakon zaopatrzył w zboże i sianinę za sumę 2353 zł 10 gr. Na prace kowalskie na potrzeby wojska

⁴⁰ AJG, sygn. 1644, s. 273—279, 281, 291—292, 295, 301—302, 315—318.

⁴¹ M. ŻYWCZYŃSKI: *Watykan wobec powstania listopadowego...*, s. 47—48.

⁴² J. ZBUDNIEWEK: *Konwent paulinów jasnogórskich*. „*Studia Claromontana*” 1998, t. 18, s. 28.

paulini również wydawali pewne kwoty. Na Jasnej Górze przetrzymywano także jeńców rosyjskich. Z kolei przeor z Leśnej, o. Izydor Ordon, na wezwanie władz powstańczych własnym kosztem wystawił żołnierza w pełnym oporządzeniu z koniem. 14 grudnia 1830 roku dotarł on do Siedlec i zameldował się w nowo formowanym oddziale krakusów. Koszt wystawienia żołnierza wynosił 383 złp. Zatem łącznie na potrzeby wojska zakon przeznaczył co najmniej 7783 złp⁴³.

Po upadku powstania listopadowego polityka carska wobec Kościoła katolickiego i duchowieństwa uległa zaostrzeniu. W 1832 roku Mikołaj I wydał Statut organiczny dla Królestwa Polskiego, w którym zapisano, że religia katolicka znajduje się pod opieką rządu, a Kościół podlega Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych (KRSWiD)⁴⁴. Mikołaj I dążył do zdyskredytowania duchowieństwa polskiego w Rzymie, oskarżając je o sprzyjanie jakobinizmowi oraz o szeroki udział w „buncie”, czyli powstaniu listopadowym. Podporządkowaniu duchowieństwa miała służyć encyklika Grzegorza XVI z 1832 roku (*Cum primum*) oraz założenie Akademii Duchownej w Warszawie, która miała kształcić duchownych lojalnych wobec caratu. Po 1834 roku władze wielokrotnie przypominały, że obowiązkiem duchowieństwa było zachęcać wiernych z ambon do posłuszeństwa wobec prawowitej władzy cara. Duchowieństwo zobowiązane było również do organizowania uroczystych nabożeństw z okazji tzw. dni balowych. Organizowano wówczas modły o zdrowie i pomyślność cara i jego rodziny⁴⁵.

Po upadku powstania i wprowadzeniu stanu wojennego paulini borykali się z poważnymi problemami przy przenoszeniu zakonników do placówek zakonnych. Problem ten stawał się dla paulinów uciążliwy, tym bardziej że poza granicami Królestwa Polskiego, na obszarze Wolnego Miasta Krakowa, znajdował się klasztor na Skałce. Poza tym władze utrudniały pobyt w Królestwie Polskim tym zakonnikom, którzy nie byli poddanymi carów. Przed rozpoczęciem pracy w placówce zakonnej, każdy paulin musiał złożyć deklarację lojalności wobec władz państwowych i przysięgę wierności carowi, ponadto każdy paulin zobowiązywał się do przestrzegania prawa oraz do niepodejmowania w kazaniach problemów politycznych. Wszystkie mowy pogrzebowe musiały być również zatwierdzone przez władze diecezjalne. Każdy nowo przybyły do klasztoru paulin przekazywał władzom administracyjnym własnoręcznie napisany życiorys⁴⁶.

⁴³ AJG, sygn. 1548, s. 373; Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Rząd Gubernialny Radomski Pierwszy 3968, s. 1—3; J. ZIÓŁEK: *Udział paulinów w Powstaniu Listopadowym*. „Studia Claromontana” 1987, t. 7, s. 314—319; J. ZBUDNIEWEK: *Jasna Góra w okresie niewoli...*, s. 65.

⁴⁴ T. DEMIDOWICZ: *Statut organiczny 1832 r. W: Konstytucje Polski*. T. 1. Red. M. KALLAS. Warszawa 1990, s. 301.

⁴⁵ S. WĘGRZYNOWICZ: *Patrioci i zdrajcy. Społeczeństwo Królestwa Polskiego wobec mikołajowskiej polityki Rosji w latach 1846—1856*. Kraków 2014, s. 46—49.

⁴⁶ AACz, KK, sygn. II/68 (sygn. stara), s. 251, 451—453, 455—457; J. SZPAK: *Dzieje konwentu i parafii paulinów w Leśniowie-Żarkach 1706—1864*. „Studia Claromontana” 2002, t. 20, s. 554, 567.

Uciążliwe dla zakonu były też wojska carskie. Na przełomie 1831 i 1832 roku oddziały rosyjskie weszły do Częstochowy i pozostały w mieście do 1914 roku. Ponieważ Rosjanie mieli problemy z kwaterunkiem, zajęli klasztor jasnogórski. Po raz pierwszy wojska carskie pojawiły się w klasztorze w 1843 roku. Żołnierze zajęli wówczas pierwsze piętro oficyny stojącej na podwórzu⁴⁷.

Władze administracji państwowej czasem ingerowały w wewnętrzne sprawy klasztorów paulińskich. Przykładem może być konflikt, który wybuchł w Leśniowie w 1860 roku. Wówczas po śmierci przeora, o. Wacława Paneckiego, władze skonfiskowały dokumenty pozostawione przez zmarłego. Dopiero ostry protest wystosowany przez prowincjała, o. Mateusza Kneflińskiego, spowodował, że zrezygnowano z konfiskaty. Niestety nie wiadomo, jakie okoliczności spowodowały, że władze administracyjne podjęły próbę przejęcia dokumentów⁴⁸.

Paulini zaangażowali się bardzo w wydarzenia z lat 1861—1864⁴⁹. Do sanktuarium jasnogórskiego przybywało wielu pielgrzymów, którzy przynosili chorągwie z emblematami narodowymi, śpiewano również pieśni patriotyczne. Władze co prawda nie wprowadziły do sanktuarium wojsk, ale aresztowano o. Bazylego Nowickiego za rzekome wygłoszenie „buntowniczej” Ewangelii. Został jednak dosyć szybko zwolniony⁵⁰. W ruch patriotyczny angażowali się również paulini z innych klasztorów. Ojciec Remigiusz Filowski z klasztoru włodawskiego wspierał manifestacje patriotyczne z lat 1861—1862. Jednak ówczesny przeor, o. Kasjan Chlebek, był przeciwny zaangażowaniu się w działania patriotyczne⁵¹. Kościół włodawski był jednym z niewielu ośrodków na Lubelszczyźnie i Podlasiu, w których organizowano nabożeństwa patriotyczne. Doprowadziło to do aresztowania o. R. Filowskiego oraz kaznodziei o. Narcyza Michalskiego. Obaj zostali jednak zwolnieni po dwudziestu godzinach. Nabożeństwa patriotyczne organizowano we Włodawie co najmniej do końca 1861 roku. Z kolei w klasztorze w Leśnej na Podlasiu 22 grudnia 1862 roku odbył się zjazd duchowieństwa rzymskokatolickiego i greckokatolickiego. Dyskutowano, jaką przyjąć postawę wobec idei walki zbrojnej. Ostatecznie zjazd zakończył się fiaskiem, ponieważ unicy nie poparli walki zbrojnej⁵².

⁴⁷ L. MADEJ: *Rosyjski garnizon w Częstochowie w latach 1831/1832—1914*. Kraków 2009, s. 33, 182—183. AJG, sygn. 1626, s. 243—244.

⁴⁸ AJG, sygn. 1626, s. 243—244.

⁴⁹ *Materiały do zaangażowania zakonów męskich w Królestwie Polskim w latach 1861—1864*. Oprac. E. JABŁOŃSKA-DEPTUŁA, J. GAWRYŚIAKOWA. W: *Materiały do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce*. T. 2. Cz. 1. Lublin 1976, s. 165—169; L. NOWAK: *Federowicz Ignacy (Ambroży)*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 6. Kraków 1948, s. 380; J. ZBUDNIEWEK: *Ojciec Ignacy Ambroży Federowicz (1833—1913)*. „*Nasza Przeszłość*” 1971, nr 36, s. 272.

⁵⁰ J. ZBUDNIEWEK: *Jasna Góra w okresie niewoli...*, s. 71—77; IDEM: *Konwent paulinów jasnogórskich...*, s. 28.

⁵¹ D. CICHOR: *Dzieje kościoła i klasztoru...*, s. 410.

⁵² E. NIEBELSKI: *Nieprzejednani wrogowie Rosji. Duchowieństwo lubelskie i podlaskie w powstaniu 1863 roku i na zesłaniu*. Lublin 2008, s. 93, 101—102, 139—142.

Paulini angażowali się również w walki powstańcze. Kleryk Stanisław Bojanek (ps. Litwinek) zbiegł do oddziału ks. Stanisława Brzóska i pozostał w szeregach aż do jego rozbicia przez Rosjan. S. Bojanek został aresztowany prawdopodobnie w październiku 1865 roku, a 23 marca 1867 roku sąd wojskowy wydał na niego wyrok śmierci. Jednak namiestnik zamienił ten wyrok na dwanaście lat robót w kopalniach syberyjskich⁵³. Z kolei kleryk Zygmunt Trawiński walczył w oddziale Zygmunta Chmielińskiego i zginął 30 września 1863 roku w bitwie pod Lelowem. Większość paulinów zaangażowanych w oddziałach powstańczych nie walczyła jednak z bronią w rękę, lecz pełniła funkcje kapelanów (siedem osób)⁵⁴. W 1861 roku w dziewięciu klasztorach paulińskich żyło osiemdziesięciu zakonników. Z tej grupy trzydzieści cztery osoby, czyli 42%, były zaangażowane w organizację nabożeństw patriotycznych, działania konspiracyjne oraz w służbę kapelańską w oddziałach powstańczych (1861—1864). Spośród tych trzydziestu czterech paulinów dwunastu zostało uwięzionych przez władze carskie, czterech zesłano w głąb Rosji, a pięciu wydano za granice Imperium Rosyjskiego. Z danych wynika, że paulini byli jednym z najbardziej zaangażowanych w działalność patriotyczną zakonów w Królestwie Polskim⁵⁵.

W odpowiedzi na manifestowany patriotyzm zgromadzenia Rosjanie jeszcze w czasie powstania rozpoczęli represje. 12 lipca 1863 roku pułkownik Erenroth przeprowadził w klasztorze jasnogórskim rewizję. Aresztowano czterech zakonników: o. Ambrożego Federowicza, o. Czesława Harwozińskiego, o. Alojzego Bemnowskiego i subdiakona Baltazara Majewskiego. Znalaziono też kompromitujące w oczach władz rosyjskich dokumenty, które prawdopodobnie przez okno wyrzucił C. Harwoziński. Aresztowani zostali przewiezieni do cytadeli warszawskiej, jednak dzięki wstawiennictwu biskupa kujawsko-kaliskiego M. Marszewskiego wszyscy, oprócz C. Harwozińskiego, wrócili na Jasną Górę we wrześniu 1863 roku. Ojca C. Harwozińskiego zesłano do Galicji w guberni kostromskiej. 26 października 1863 roku pułkownik Erenroth zajął ponownie klasztor jasnogórski na kilka tygodni. 6 stycznia 1864 roku wojsko i policja carskie dokonały licznych rewizji w klasztorze. 31 sierpnia 1864 roku Rosjanie zaaresztowali o. Eryka Nowackiego, który sprowokowany uderzył żołnierza rosyjskiego. Klasztor zmuszony był wypłacić za jego uwolnienie kontrybucję w kwocie 300 rubli (2000 złp). 21 sierpnia 1864 roku klasztor jasnogórski musiał zapłacić podatek w wysokości 22 291 rubli (133 746 złp), a dodatkowo Rosjanie skonfiskowali klasztorowi kwotę 22 500 złp. W następnym dniu (22 sierpnia 1864) Rosjanie aresztowali br. Bronisława Waligóre, który brał czynny udział w powstaniu. W sierpniu 1864 roku paulini złożyli prośbę o uwolnienie trzech ojców: Eustachego Hawelskiego, Eryka Nowackiego i Michała Brzozowskiego. W zamian zakon zobowiązał się do wypłacenia kontrybucji. Tylko

⁵³ Ibidem, s. 268, 289, 339, 344, 395.

⁵⁴ *Materiały do zaangażowania patriotycznego...*, s. 165, 168—169.

⁵⁵ J. SZPAK: *Dzieje kościoła i parafii w Leśniowie*. „Studia Claromontana” 2003, t. 21, s. 509.

za ostatniego z zakonników zapłacono 300 rubli (2000 złp). 27 sierpnia 1864 roku wojska carskie zajęły folwark Lisiniec należący do klasztoru jasnogórskiego i paulini zostali zmuszeni do zapłacenia okupu, niestety nie wiadomo, jaką kwotę wypłacono. 1 października 1864 roku zakon zapłacił ponownie kontrybucję w kwocie 15 000 złp za uwolnienie o. E. Hawelskiego. Zatem łącznie zakon zapłacił Rosjanom kontrybucję w wysokości co najmniej 175 246 złp⁵⁶.

Uciążliwe dla paulinów były także wojska carskie stacjonujące od 1863 roku w klasztorze. Była to jedna kompania 27. witebskiego pułku piechoty. Obecność wojsk rosyjskich utrudniała normalne funkcjonowanie konwentu oraz pracę duszpasterską, a Rosjanie często zachowywali się prowokacyjnie wobec wiernych i zakonników⁵⁷.

Poparcie, jakiego udzieliły powstańcom zakony katolickie, spowodowało akcję władz carskich, w wyniku której skasowano klasztory na obszarze Królestwa Polskiego. Podstawą tzw. reformy klasztorów z lat 1864—1866 był ukaz Aleksandra II z 27 października/8 listopada 1864 roku⁵⁸. Zgodnie z nim klasztory podzielono na etatowe i nieetatowe. W pierwszych miało przebywać czternaście osób, z wyjątkiem Jasnej Góry, gdzie etat ustalono na dwudziestu czterech zakonników. Klasztory nieetatowe miały być zlikwidowane w momencie, gdy ich skład osobowy spadłby do siedmiu osób. Po likwidacji klasztorów nieetatowych osoby, które tam pozostały, miały być przeniesione do pozostałych klasztorów swojego zgromadzenia lub innych, pokrewnych zakonów. Jeżeli w klasztorze etatowym zwolniło się miejsce, kierowano tam zakonników z innych klasztorów danego zakonu. Nowicjuszy można było przyjmować tylko do klasztorów etatowych. Wymagano od nich poddaństwa rosyjskiego. Każdy klasztor etatowy otrzymywał od władz carskich na utrzymanie roczne kwotę 1750 rubli (11 667 złp), a klasztor jasnogórski 3000 rubli (23 334 złp). Zatem koszt utrzymania jednego zakonnika czy zakonnicy wynosił 125 rubli rocznie. Wszystkie klasztory podlegały władzy biskupów diecezjalnych. Zniesiono wszelką zależność od prowincjałów czy generalnych przełożonych. Zlikwidowano również możliwość zwoływania kapituł i nadawania tradycyjnych godności zakonnych. Klasztory podlegały bezpośrednio wizytatorom mianowanym przez biskupów miejsca. W razie naruszenia praw zakonnych lub państwowych wizytator miał obowiązek poinformować o tym biskupa, a ten władze administracji państwowej. Co roku wizytatorzy zobowiązani byli przekazywać do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW) raport przedstawiający sytuację w klasztorze. Wizytator otrzymywał pensję z funduszków klasztornych w wysokości 400 rubli rocznie. Przełożeni klasztorów musieli uzyskać zatwierdzenie generał-gubernatora warszawskiego. Kandydaci do zakonu mieli

⁵⁶ *Diariusz jasnogórski o. Stanisława Kapiczyńskiego z lat 1839—1881*. Oprac. J. ZBUDNIEWEK. „Studia Claromontana” 1987, t. 7, s. 342—347; P. NITECKI: *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965—1999. Słownik biograficzny*. Warszawa 2000, s. 283.

⁵⁷ L. MADEJ: *Rosyjski garnizon w Częstochowie...*, s. 33, 182—183.

⁵⁸ P.P. GACH: *Paulini na ziemiach polskich...*, s. 305.

obowiązek przedstawienia gubernatorowi swojego podania, ten sprawdzał, czy kandydat do zakonu ukończył 24 lata, nie popełnił przestępstwa, nie zawarł związku małżeńskiego oraz czy wstąpienie do zakonu nie stało w sprzeczności z obowiązkiem służby wojskowej. Następnie gubernator wysyłał komplet dokumentów do MSW, które zasięgało opinii biskupa miejsca. Jeżeli ten nie zgłaszał żadnych zastrzeżeń do kandydata, mógł być on przyjęty w szeregi zakonne. Jednak śluby wieczyste mógł złożyć dopiero po ukończeniu 30. roku życia. Śluby składano w obecności delegata biskupa miejsca oraz dwóch przedstawicieli władz administracyjnych. Zlikwidowano studia zakonne oraz zakonne szkoły początkowe. Przenoszenie zakonników i zakonnice do innych klasztorów mogło się odbyć tylko za zgodą administracji państwowej⁵⁹.

Na mocy ukazu kasacyjnego wszystkie nieruchomości i ruchomości należące do zakonów stawały się własnością państwa zaborczego⁶⁰. Biskupi zostali pozbawieni wpływu na przebieg akcji kasacyjnej. Jedynie w dniu kasaty władze carskie wręczyły im tekst ukazu, przepisy dodatkowe oraz spisy klasztorów przeznaczonych do likwidacji na obszarze danej diecezji⁶¹. Kasatę przeprowadzono jednocześnie w nocy z 27 na 28 listopada 1864 roku. Około godziny 23.00 klasztory zostały otoczone przez wojsko carskie. Zabezpieczono dzwony, aby nie można było zaalarmować okolicznej ludności. Następnie wyznaczeni oficerowie i żołnierze oraz urzędnicy administracyjni i delegat biskupa wchodzili do klasztoru. W refektarzu zbierano zakonników i komunikowano im treść ukazu carskiego. Następnie spisywano ich personalia oraz proponowano im możliwość wyjazdu za granicę i pobierania od władz pensji. Urzędnicy przejmowali i pieczętowali wszystkie ruchomości i pomieszczenia znajdujące się na terenie klasztoru⁶².

Kasacie z 1864 roku podlegały prawie wszystkie funkcjonujące jeszcze klasztory paulińskie w Królestwie Polskim. Były to: konwent pw. św. św. Barbary i Andrzeja Apostoła w Częstochowie oraz parafie w Brdowie, Konopnicy, Wielgomłynach, Wieruszowie, Leśniowie-Żarkach, Leśnej na Podlasiu oraz we Włodawie. Zakonników ze skasowanych klasztorów przewieziono na Jasną Górę, m.in. 28 listopada przybyli zakonnicy z pobliskiego Leśniowa, 3 grudnia z Leśnej na Podlasiu, a 6 grudnia z Włodawy⁶³.

⁵⁹ K. SZAFRANIEC: *Konwent paulinów jasnogórskich...*, s. 104—106.

⁶⁰ P. PRZEŹDZIECKI: *Kronika zakonu paulinów (1864—1941)*. Mps. AJG, sygn. III—198, s. 2—4; P.P. GACH: *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*. Rzym 1979, s. 56; IDEM: *Kasaty zakonów na ziemiach Rzeczypospolitej i Śląska 1772—1915*. Lublin 1984, s. 175—176, 180.

⁶¹ P.P. GACH: *Paulini na ziemiach polskich...*, s. 305.

⁶² P.P. GACH: *Kasaty zakonów na ziemiach...*, s. 181; IDEM: *Paulini na ziemiach polskich...*, s. 304—306; *Diariusz jasnogórski o. Stanisława Kapiczyńskiego...*, s. 347—348; J. ZBUDNIEWEK: *Paulini wczoraj i dzisiaj...*, 2007, s. 147; D. CICHOR: *Dzieje kościoła i klasztoru...*, s. 431—433.

⁶³ J. ZBUDNIEWEK: *Katalog domów i rezydencji...*, s. 194, 203—204, 221—223; *Diariusz jasnogórski o. Stanisława Kapiczyńskiego...*, s. 347—348; J. MOZGA: *Dzieje konwentu paulinów w Brdowie*. „Studia Claromontana” 1984, t. 5, s. 467—469; R. ZMUDA: *Kasata klasztorów paulińskich...*, s. 387—391.

Zgodnie z ukazem kasacyjnym w skasowanych klasztorach mógł przebywać jeden zakonnik na każde 2000 parafian, nie więcej jednak niż dwóch zakonników. Sytuacja taka miała trwać, dopóki władza diecezjalna nie skierowała do kościołów poklasztornych księży. Każdy zakonnik miał otrzymywać roczną pensję w wysokości 150 rs (1000 złp)⁶⁴, dlatego też paulini jeszcze przez kilkanaście lat pracowali w swoich dawnych placówkach. W parafii św. Zygmunta w Częstochowie do 1867 roku, w Konopiskach oraz w Brdowie do 1868 roku, w kościele cmentarnym pw. św. Rocha w Częstochowie co najmniej do 1880 roku, a w Leśniowie do 1882 roku⁶⁵.

W ten oto sposób z mapy religijnej ziem polskich zniknął prawie zupełnie jeden z najbardziej zasłużonych zakonów polskich. Co prawda pozostał klasztor jasnogórski, ale z minimalnymi możliwościami działania. Na jego czele stał prepozyt mianowany przez biskupa diecezji kalisko-kujawskiej. Zlikwidowano aptekę i drukarnię oraz skonfiskowano zdecydowaną większość majątków. Państwo przejęło również kwotę 200 000 złp wraz z odsetkami zdeponowanymi w Banku Polskim. Przy klasztorze pozostały tylko ogrody: „plebanka” w Starej Częstochowie (19 mórg, 10,64 ha), przy dzisiejszej ul. św. Barbary (4 morgi, 2,24 ha), ogród przy Blichu (2 morgi, 1,12 ha), ogród za Blichem w Nowej Częstochowie (ok. 7 mórg, 3,92 ha) i ogród leżący za klasztorem (ok. 20 mórg, ok. 11,2 ha). Z przychodów uzyskiwanych z tych niewielkich dóbr oraz z pensji wypłacanych przez władze carskie można było utrzymać tylko podstawowe funkcje sanktuarium⁶⁶.

Bibliografia

- BANASZAK M.: *Historia Kościoła katolickiego. Cz. 3: Czasy nowożytne 1758—1914*. Warszawa 1991.
- CICHOR D.: *Dzieje kościoła i klasztoru paulinów w Leśnej we Włodawie 1694—1864*. „Studia Claromontana” 1993, t. 13, s. 364—447.
- DEGÓRSKI B.: *Powstanie zakonu paulinów w świetle „Paulina eremus” o. Bartłomieja Bolesławskiego*. „Studia Claromontana” 1982, t. 3, s. 272—281.
- DEMIDOWICZ T.: *Statut organiczny 1832 r. W: Konstytucje Polski. Red. M. KALLAS. T. 1*. Warszawa 1990.
- GACH P.P.: *Kasaty zakonów na ziemiach Rzeczypospolitej i Śląska 1772—1915*. Lublin 1984.
- GACH P.P.: *Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku*. Rzym 1979.
- GACH P.P.: *Paulini na ziemiach polskich w latach 1773—1914. (Zarys przemian)*. „Studia Claromontana” 1987, t. 7, s. 290—313.
- GLIŃSKI W.: *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wobec wspólnot religijnych w Królestwie Polskim 1815—1820*. Warszawa 2002.

⁶⁴ D. CICHOR: *Dzieje kościoła i klasztoru...*, s. 442.

⁶⁵ J. ZBUDNIEWEK: *Katalog domów i rezydencji...*, s. 199—201, 203, 226; J. MOZGA: *Dzieje konwentu paulinów...*, s. 467—469; R. ZMUDA: *Kasata klasztorów paulińskich...*, s. 387—391.

⁶⁶ K. SZAFRANIEC: *Konwent paulinów jasnogórskich...*, s. 107—108.

- IZDEBSKI H.: *Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego z 1815 roku*. W: *Konstytucje Polski*. T. 1. Red. M. KALLAS. Warszawa 1990.
- KĘDER W.: *Jasna Góra wobec przemian politycznych w Rzeczypospolitej w latach 1661—1813*. „*Studia Claromontana*” 1993, t. 13, s. 6—203.
- KISBÁN E.: *Historia Zakonu Paulinów macierzystej prowincji węgierskiej*. T. 1—2. Jasna Góra 2009.
- KUMOR B.: *Historia Kościoła*. T. 7: *Czasy najnowsze 1815—1914*. Lublin 2001.
- KUMOR B.: *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772—1918*. Kraków 1980.
- MADEJ L.: *Rosyjski garnizon w Częstochowie w latach 1831/1832—1914*. Kraków 2009.
- Materiały do zaangażowania zakonów męskich w Królestwie Polskim w latach 1861—1864*. Oprac. E. JABŁOŃSKA-DEPTUŁA, J. GAWRYSIAKOWA. W: *Materiały do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce*. T. 2. Cz. 1. Lublin 1976.
- MOZGA J.: *Dzieje konwentu paulinów w Brdowie*. „*Studia Claromontana*” 1984, t. 5, s. 394—470.
- NIEBELSKI E.: *Nieprzejednani wrogowie Rosji. Duchowieństwo lubelskie i podlaskie w powstaniu 1863 roku i na zesłaniu*. Lublin 2008.
- NITECKI P.: *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965—1999. Słownik biograficzny*. Warszawa 2000.
- NOWAK L.: *Federowicz Ignacy (Ambroży)*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 6. Kraków 1948, s. 380.
- OLSZEWSKI D.: *Przemiany społeczno-religijne w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*. Lublin 1984.
- SZAFRANIEC K.: *Konwent paulinów jasnogórskich 1382—1864*. Rzym 1966.
- SZPAK J.: *Dzieje konwentu i parafii paulinów w Leśniowie-Żarkach 1706—1864*. „*Studia Claromontana*” 2002, t. 20, s. 487—598.
- SZPAK J.: *Dzieje kościoła i parafii w Leśniowie*. „*Studia Claromontana*” 2003, t. 21, s. 451—510.
- URBAN W.: *Dzieje Kościoła w zaborze rosyjskim. Królestwo Polskie i tereny włączone do Cesarstwa Rosyjskiego*. W: *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2. Cz. 1: 1764—1918. Red. B. KUMOR, Z. OBERTYŃSKI. Poznań—Warszawa 1974.
- URBAN W.: *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem (1815—1965)*. Rzym 1966.
- WĘGRZYNOWICZ S.: *Patrioci i zdrajcy. Społeczeństwo Królestwa Polskiego wobec nikolajowskiej polityki Rosji w latach 1846—1856*. Kraków 2014.
- WIESIOŁOWSKI J.: *Fundacje paulińskie XIV i XV wieku na tle ruchu fundacyjnego klasztorów w Polsce*. „*Studia Claromontana*” 1985, t. 6, s. 145—159.
- WOJCIECHOWSKI L.: *Najstarsze klasztory paulinów w Polsce. Fundacje — uposażenie — rozwój do około 1430 roku*. „*Studia Claromontana*” 1991, t. 11, s. 6—217.
- WYSOCKI J.: *Kościół katolicki pod zaborem pruskim*. W: *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2: 1764—1945. Cz. 1: 1764—1918. Red. B. KUMOR, Z. OBERTYŃSKI. Poznań—Warszawa.
- ZBUDNIEWEK J.: *Jasna Góra w czasie powstań narodowych — listopadowego i styczniowego*. W: *Jasnogórskie świętowanie Eucharystii*. Kraków—Skalka 1987.
- ZBUDNIEWEK J.: *Jasna Góra w okresie niewoli narodowej*. W: *Częstochowa. Dzieje miasta*. T. 2. Częstochowa 2005.
- ZBUDNIEWEK J.: *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*. „*Nasza Przeszłość*” 1969, 31, s. 190—227.
- ZBUDNIEWEK J.: *Konwent paulinów jasnogórskich*. „*Studia Claromontana*” 1998, t. 18, s. 27—37.
- ZBUDNIEWEK J.: *Ojciec Ignacy Ambroży Federowicz (1833—1913)*. „*Nasza Przeszłość*” 1971, 36.
- ZBUDNIEWEK J.: *Paulini wczoraj i dzisiaj*. „*Studia Claromontana*” 2007, t. 25, s. 5—288.
- ZIÓŁEK J.: *Udział paulinów w Powstaniu Listopadowym*. „*Studia Claromontana*” 1987, t. 7, s. 314—319.
- ZIÓŁEK E.: *Między tronem a ołtarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim*. Lublin 2012.

ZMUDA R.: *Kasata klasztorów paulińskich na terenie Królestwa Polskiego w 1819 roku*. „Studia Claramontana” 2007, t. 25, s. 353—428.

ŻYWCZYŃSKI M.: *Watykan wobec powstania listopadowego*. Kraków 1995.

Jacek Antoni Szpak

The Authorities of the Kingdom of Poland and Their Relationship with the Polish Order of Pauline Fathers (1815—1864). General Overview

Summary

In 1815—1864, the majority of the monasteries of the Pauline Fathers were located in the Kingdom of Poland (only the monastery in Skałka in Kraków was located outside of the Kingdom). There was a degree of antipathy tinged with hostility among the authorities of the Kingdom of Poland with regard to contemplative orders, which were regarded by them as lacking any benefits for the rest of society. Moreover, a significant part of the Church hierarchy was opposed to this type of orders. However, the Pauline Fathers ran parishes in their monasteries, which mitigated somewhat the hostility of the elites of that time towards the order. In 1818, the Pauline Fathers lost their monastery in Wieluń, followed by seven other monasteries in 1819, which were closed down by the secular and Church authorities. In the following years, nonetheless, the order reclaimed their monastery in Wielgomłyny, and in 1869, after several years of concentrated efforts, the monastery in Brdów. The Pauline monasteries were carefully controlled by the administrative and diocesan authorities. There were numerous conflicts regarding admittance to the order, as well as several instances of seizure of monastery documentation. Economic matters were also subject to state control.

The Pauline Fathers played active parts in the November Uprising, donating to the uprising authorities and financing soldiers fighting in the uprising. The situation of the order deteriorated following the fall of the uprising and the introduction of the martial law by Nicholas I, which impeded mobility between particular monasteries. In addition to that, the process of admittance as well as economic issues became subject to even stricter state control. The Pauline Fathers played an important active part in the events of the years 1861—1864. They organized numerous patriotic services and congresses of the Church hierarchy. A few members of the order, moreover, functioned as chaplains for the insurgents, while others were actively engaged in the conspiracy. There are also several documented instances of armed Pauline Fathers taking part in the fight. As retribution for their activities, in 1864 the Russian authorities closed down all of their monasteries, barring the monastery in Częstochowa.

Key words: the history of the Pauline Fathers order, the Kingdom of Poland, Russian authorities and the Catholic Church

Jacek Antoni Szpak

Die Obrigkeit des Königreichs Polen dem polnischen Paulinerorden gegenüber (1815—1864) im Abriss

Zusammenfassung

In dem Zeitraum 1815—1864 befanden sich die meisten Paulinerklöster innerhalb des Königreichs Polen (nur der Paulinerkloster auf dem Skalkahügel in Krakau lag außerhalb des Königreichs). Die Obrigkeit des Königreichs Polen hatte Abneigung gegen kontemplative Orden, weil diese — ihrer Meinung nach — der Bevölkerung keinen Nutzen brachten. Die Pauliner haben jedoch in ihren Gebäuden Pfarreien geführt, was missgünstige Beziehung der damaligen Eliten zu dem Orden ein wenig entschärfte. Im Jahre 1818 haben die Pauliner den Kloster in Wieluń (dt.: Welun) und im Jahre 1819 sieben weitere Klöster verloren, welche von staatlichen und kirchlichen Behörden aufgelöst wurden. In den nächsten Jahren hat der Orden seinen Kloster in Wielgomłyny und nach langjährigen Bemühungen, im Jahre 1860 auch den Kloster in Brdów (dt.: Seestetten) wiedergewonnen. Die Paulinerklöster waren unter staatlicher und diözesaner Aufsicht. Es kam zu den durch Aufnahme in den Orden bedingten Streiten und sogar zur Beschlagnahme der Klosterurkunden. Staatliche Aufsicht umfasste auch den wirtschaftlichen Bereich.

Die Pauliner haben sich aktiv an dem Novemberaufstand beteiligt, indem sie den aufständischen Behörden Spende gaben und Soldaten für Abteilungen der Aufständischen auf eigene Kosten aufstellten. Nach dem Aufstand hat sich die Lage des Ordens verschlimmert. Nikolaus I. hat zwar das Kriebsrecht über das Land verhängt, was die Verlegung von Mönchen zwischen den Klöstern sehr erschwerte. Der Prozess des Eintritts in den Orden und wirtschaftliche Sachen wurden vom Staatsapparat noch genauer überprüft. Die in den Jahren 1861—1864 stattfindenden Ereignisse haben die Pauliner sehr beschäftigt. Sie veranstalteten damals zahlreiche patriotische Gottesdienste und Klerusversammlungen. Einige Mönche übten die Funktion der aufständischen Kapläne aus, manche waren an der Untergrundbewegung aktiv beteiligt. Es sind auch solche Fälle bekannt, dass die paulinischen Priesterseminaristen zur Waffe griffen. Als Vergeltung für diese Tätigkeit hat zaristische Obrigkeit im Jahre 1864 alle Paulinerklöster, der Kloster Jasna Góra in Częstochowa (dt.: Klarenberg in Tschenstochau) ausgenommen, aufgelöst.

Schlüsselwörter: Geschichte des Paulinerordens, Königreich Polen, zaristische Obrigkeit der katholischen Kirche gegenüber